

ФОЛЬКЛОР ЯК ФОРМА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ МІЛІТАРНОГО ДОСВІДУ УКРАЇНЦІВ

[Кузьменко О. М. *Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)* (Львів : Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с., 16 с. іл.)]

Монографія Кузьменко Оксани Мирославівни стала важливою віхою в дослідженні форм репрезентації драматичного буття людини в українському фольклорі. Актуальність теми дослідження є безсумнівною з багатьох причин. По-перше, аналітика мілітарного досвіду декількох поколінь українців, закарбованого в національній усній словесності, дозволяє дешифрувати ментальні структури національної культури, яка залишається наріжним каменем прямиостояння українства в російсько-українській війні XXI ст. По-друге, ця тема дає панорамну візію екстремальних історичних моментів, які є найбільшим каталізатором творчої суб'єктності етносу і, відповідно, – огрому колективного текстотворення, що забезпечує об'єктивність концептуалізації семантико-структурних моделей національної онтологічної парадигми. По-третє, введення в науковий обіг фольклорного текстового матеріалу на історичну тематику, переконана, сприятиме активній протидії ворожій пропаганді та спростуванню фейків про українця у війні, поширюваних у різні часи, від давнини аж дотепер, і заповненню історичних лакун, правду про які нам дають лише автентичні зразки колективної пам'яті. По-четверте, вивчення колективного досвіду великих воєн, оприявленого в уснословесних текстах, може стати тим когнітивним інструментом у подоланні психологічної колективної травми, яку переживає наразі український соціум в умовах явної і прихованої ("гібридної") війни. Безперечно, різночасовий воєнний контент народної творчості потребує зіставлення та виявлення механізмів генерування традиційних смислів, з'ясування центру стабілізації смислової константи та його формалізацію в образній мотивній парадигмі. На часі також утвердження фольклористики як базової галузі гуманітарних знань, а фольклор – протознанням, яке покладено в основу наукового пізнання світу загалом.

Питоною рисою рецензованого дослідження є його системний, синтетичний характер. Для всебічної обсервації історичного фольклору ХХ ст. авторка залучає багаторівневий аналіз, зокрема ґрунтовно вивчає епопею фольклорної творчості українського народу на воєнну тематику й науковий дискурс вітчизняної науки про народну творчість і зарубіжний досвід наукового осягнення колективної творчості, акумульованої драматичними подіями воєнного часу та міжвоєнних катастроф (голодомори, насильницьке переселення, невільницька праця); О. Кузьменко вводить у науковий обіг архівний матеріал, який із різних причин не було оприлюднено дотепер; ексципідійні матеріали, накопичувані фольклористкою-практиком упродовж чверті століття (подекуди з повторною фіксацією), доповнюють "трагічну мапу" України, оскільки зразки з різних етнографічних регіонів "вितворюють" фольклорний гіпертекст "війна".

Авторка монографічного дослідження залучає міждисциплінарний науковий інструментарій (методи лінгвістики, літературознавства, соціології, культурної антропології, етнопсихології) для глибинного аналітичного зондажу проблеми, потверджуючи фольклористку як інтегративну людиноцентричну науку про народні знання та колективний досвід, перевірений поколіннями.

Фольклорний масив, залучений до теоретичного осмислення, – строката жанрова палітра, власне саме

це дозволяє О. Кузьменко довести, що первинним для фольклорного текстотворення є генерування традиційних смислів, що "фольклор... не може мислитися інакше, ніж набір текстів, об'єднаних спільним смислом..." (К. Богданов), що "фольклор є образною системою традиційних смислів та функціональною системою суб'єктності його носіїв" (авт. – О. І.). Від "Присвяти" до останніх сторінок "Висновків" кожен читач відчуває свою причетність до великої історії і до великої трагедії народу, оскільки видобуває зі своєї персональної пам'яті оповіді своїх родичів про життя і смерть, про війну і перемогу, про страждання і радість його подолання; такі родинні наративи – немов пазли загальнолюдської панорами світового горя. "Унікальні зразки польових матеріалів становить проза воєнного часу (*легенди, історичні, есхатологічні оповідання, оповідання у формі меморатів, хронікатів; перекази, чутки, анекдоти*); її доповнює та коментує пісенність... зокрема ліро-епіки (*співанки-хроніки, баладні пісні*), лірики, а також поезії (*анонімні вірші, віршовані листи*)" (с. 587). У пошуках точок смислової валентності творів, які належать до різних жанрово-тематичних груп, яким властиві відмінні родо-видові ознаки, варіантні парадигми, О. Кузьменко зупиняється на категорії "*фольклорний концепт*" як ядрі смислогенерації фольклорного тексту. Авторка зауважує на гендерній і віковій суб'єктності воєнного текстотворення. У процесі роботи над мотивемативним показником дослідника виокремлює чотири групи концептів, які є стрижневими для воєнного гіпернарративу: "1) універсально-екзистенційні (*війна, молитва, смерть*); 2) персональні (*ворог, мати*); 3) емотивні (*туга, сум, радість, страх*); 4) просторові (*дім, неволя, могила, Україна*)" (с. 588).

У монографії доведено продуктивність аналізування фольклорного тексту будь-якого жанру через виявлення епізодів – конститутивних частин композиції фольклорного тексту, "однотипних образних констант" фольклорної традиції (с. 222), які забезпечують трансмісію інфофакту.

Як "один із найважливіших інструментів пошуку, систематизації, класифікації та дослідження фольклорних текстів різних жанрів" О. Кузьменко пропонує фольклорний показник, "важливий і для тих жанрів, які мають більш стійку форму (скажімо, для балад, казок), і для тих, у яких зміст важливіший за форму його вираження, зокрема в неказковій прозі (легенди, перекази та оповідання, особливо оповідання-меморати)" (с. 203). Така методологія укладання фольклорного показника, продемонстрована авторкою, видається цілком обґрунтованою.

На фольклорному матеріалі двох воєн і гуманітарних трагедій ХХ ст. виявлено наріжний фольклорний концепт "смерть" і з'ясовано його трирівневу семантичну структуру: *фатальна, тотальна, героїчна*.

Оперуючи різночасовими зразками (од класичних текстів до новотворів), дослідниця простежила модифікаційні зміни образів героя та ворога, зокрема довела розширення їхньої значеннєвої парадигматики у фольклорному репертуарі новітньої доби за рахунок прирощених ідеологічно маркованих понять і помітної деміфологізації. Концепт "ворог" стабільно формалізується через образ "москаля", саме "він є однією з найбільш виразних

етико-естетичних доміант історичної пам'яті про зовнішнього й внутрішнього ворога" (с. 369).

О. Кузьменко доводить, що в українському текстовому контенті фольклору катастроф система жіночих образів фокусолізується на образі матері (матір воїна – Божа Матір – ненька-Україна), опозиційність сакральне / профанне змінюється тотожністю, а фольклорний концепт "молитва" приводить в рух етнокультурний концепт "віра". Через фольклорний концепт "неволя" авторці рецензованої праці вдалося простежити особливості національної ідентичності українців, "закорінених у материні світу" світу, де незабуття "хата" виступає сакралізованим об'єктом й антисвітом неволі" (с. 592).

Декодування фольклорного ресурсу дало можливість О. Кузьменко виявити базові онтологічні цінності народу, його екзистенцію і світогляд, що увиразнюються в лихоліття, коли з особливою гостротою постає філософське запитання: бути чи не бути. Зокрема, було встановлено семантичну спільність між різними типами концептів: *мати = дім → могила → Україна*, авторка простежила еволюцію народнопоетичних образів, спродукованих концептами, зауважила їх фемінну специфіку.

Головним лейтмотивом монографії Оксани Мирославної Кузьменко, відтак і важливим внеском у фольклористику, є те, що "український фольклор – це семіотичне поле, на якому ... місця екзистенційної травми-"кривди" приховані в індивідуальній свідомості та міфологізовані в колективній пам'яті сучасних громадян України" (с. 595), а в словах-концептах "ВІЙНА" і "ГОЛОД" "криється глибина смислів "драматичного" (ibid.) декількох поколінь українців. Позитивно розцінюємо введення автором у дослідження власних польових матеріалів, які засвідчують тяглість етнокультурної традиції із змістовою та формальною рівнях.

Найвагомішими здобутками рецензованої праці, на нашу думку, є:

- міждисциплінарне вивчення на рівнях діахронії та синхронії фольклору періоду Першої та Другої світових воєн як формалізації драматизму буття народу;
- укладання мотивемно-мотивного покажчика пісенних творів;
- термінологічне параметрування поняття "фольклорний концепт" ("стійка одиниця ментальних і психологічних ресурсів фольклорної свідомості, словесно виражена через ядерне слово й ряд інших структурно-семантичних форм, яка дає змогу виявляти ієрархію цінностей і різні виміри життєвого досвіду: мовний, естетичний, чуттєвий, релігійний, гендерний" (с. 102–103));
- представлення різножанрового фольклорного контенту як цілісного інфо-культурного гіпернарративу, смислопродукуючими складниками якого є 12 фольклорних концептів;
- уведення в науковий обіг масиву фольклорного матеріалу, зібраного в різних регіонах України та поза її адміністративними межами;
- змістова частина та додатки мають прикладне значення й можуть стати у пригоді в діяльності громадських просвітницьких, військових і політичних організацій для глибшого розуміння ментальних й етнопсихологічних характеристик українського народу.

Монографія складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку джерел (427 позицій, із яких 105 рукописних одиниць) і наукової літератури (усього 1230), переліку

скорочень і додатків, у яких таблиці трьох пісенних парадигм, три покажчики (мотивемно-мотивний, іменний, предметний), 27 фольклорних текстів. Обсяг монографії становить 728 с., із них 596 с. – основного тексту.

Розділи роботи ("Джерела та історіографія", "Теоретико-методологічні засади дослідження драматичної екзистенції у фольклорі", "'Зло – добро": кореляція в параметрах персонажних концептів", "Фатум воєна: трагічне буття людини та концептуальні форми його вираження в необрядовому фольклорі", "Жіноча недоля: константи емоційного буття у фольклорі першої половини ХХ ст.", "На межі: просторові концепти як форма структурно-семантичного моделювання історичних драм ХХ ст."), кожен із яких зорієнтований на розкриття тих чи інших граней заявленої мети відповідно до визначених завдань, глибокі за змістом і багаті на ілюстративний матеріал, який деталізується додатками. Висновки є ґрунтовними, аргументованими, виваженими й оригінальними.

Приймаючи основні концептуальні засади монографічного дослідження, віддаючи належне скрупульозності аналітики грандіозного масиву фольклорних зразків, поділяючи вибір авторкою методології дослідження фольклорного контенту, зважаючи на достатню апробацію положень роботи на численних наукових платформах, оприлюднення в серйозних наукових виданнях, поважаючи багаторічний досвід польових досліджень авторки рецензованої праці та введення нею в науковий обіг нового фактологічного матеріалу, ми залишаємо нашу рецензію без суттєвих зауважень. Однак для нас важливо отримати фахову думку дослідниці на ряд запитань, які б випрозорили її розуміння деяких термінологічних проблем, що досі залишаються полемічними.

1. Як концепти можуть оприявлювати даність того, що фольклор є особливою культурно-семіотичною моделлю?

2. Наскільки словесна (вербальна) оболонка фольклорного концепту може охоплювати різні смислові рівні? Чи йому властива ієрархічність значень, як і будь-якому синкретичному знаку?

3. Чи можна вважати визначені в дослідженні фольклорні концепти (12 понять) найбільш важливими одиницями кодованих чи знакових слів, за якими можливий опис культурного простору українців і їхній діалог з іншими спорідненими та більш віддаленими національними культурами?

4. Чи звичаєвий досвід входить в орбіту визначення терміна "фольклорний концепт"?

5. Яке авторське розуміння "фольклорного тексту" з огляду на багаторічну практику записування "у полі"?

6. Яка питома вага часток "локальне" – "регіональне" – "загальнонаціональне" в концептуальному вираженні драм світових воєн?

Рекомендуємо монографію широкій читацькій аудиторії: науковці-фольклористи отримають можливість ознайомитися з неординарною методологією студіювання фольклорного матеріалу, широкий загал – ключ для декодування традиційних смислів текстів "одшеших поколінь" (М. Грушевський) і міцний щит-оберіг – досвід предків зцілення Словом психологічної травми, спричиненої війною.

Надійшла до редколегії 20.01.21

Olena Ivanovska, Doctor of Philology, Professor
ORCID: 0000-0001-7102-8850
e-mail: honch@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FOLKLORE AS A FORM OF CONCEPTUALIZATION OF UKRAINIANS' MILITARY EXPERIENCE

[Kuzmenko O. M. Dramatical Existence of Human in Ukrainian Folklore: Conceptual Forms of Expression (Lviv : The Ethnology Institute of National Academy of Sciences of Ukraine, 2108. 728 p. 16 p. il.)]